

Rózsa György

„A haza összes polgárainak használatára”

Az MTA Könyvtára tegnap és holnap

„Hiszem, hogy a könyvek sohasem fognak eltűnni.
Lehetetlen, hogy ez megeshessen... Ha azok eltűnnek,
eltűnik a történelem. S eltűnne az ember is.”

Jorge Luis Borges

Az Akadémia első „előlülője”. gróf Teleki József 1826-ban 30 ezer kötetes családi gyűjteményével megalapított Akadémiai Könyvtár egyik meghatározója nemcsak az Akadémia, hanem az ország szakirodalmi információ-ellátásának. Nemzetközi kapcsolatai folytán pedig — egyike a legkiterjedtebbeknek nemcsak könyvtári vonatkozásban — nem egyszerűen belügy, ami a MTAK körül történik.¹ A könyvtár messzemenően részt vesz a külföldi magyarság és a hungarológiai intézmények magyar tudományos munkákkal történő ellátásában (pl. Bloomington, Erdélyi Magyar Múzeum stb.). Folyóirattára az ország legjelentősebb tudományos periodika gyűjteménye, jelenleg több mint 300 ezer kötetet tartalmaz, 12 ezer féle címmel. Ha ehhez hozzávesszük a Keleti Gyűjtemény évszázados sorozatait — ezeknek gyakorlatilag alig van elévülési idejük — akkor még egyértelműbbé válik, hogy a magyar tudomány szempontjából mit jelent ez az intézmény.² Szász Károly 1871-ben — báró Eötvös József megbízásából, könyvtári vizsgáladások alapján — összeállított „Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár” c. kötete³ azt a mai napig érvényes és végleges állapotot rögzíti, miszerint történeti okok folytán Magyarországon három nagykönyvtár (a korabeli elnevezéssel, múzeumi, akadémiai, egyetemi könyvtár) együttesen látja el a nemzeti könyvtár funkcióit történetileg kialakult munkamegosztásban. Az OSzK hungarica könyvtár, a másik kettő pedig, az egyetemi (ELTE) és az akadémiai könyvtárak a külföldi tudományos irodalom gyűjtőhelyei is. Szász szerint „az ország igyekezzék mindeniknek hézagait pótolni...”⁴

Ma is érvényes kifejtés szép archaikus fogalmazásban, hogy „Mind a három könyvtárra eredete, eddigi rendeltetése, jelenlegi tényleges állása s ehhez képesti természete bizonyos külön jellem saját bélyegét nyomja, melyet ignorálni épp oly kevéssé lehet, mint letörölni rólok sem könnyű, sem célszerű nem volna”. Megemlíti azt is Szász, hogy a három közül kettő legnagyobb részben (ma persze ez

már nem így van. R.Gy.) magánalapítvány és eszerint is kezelendők az állam részéről. És még egy megállapítás „....bár három helyen felállítva, együttvéve még is egy teljes egyetemes országos könyvtárt képezzen”⁵.

Szinkronban az új körülményekkel

A tegnap hat a mára (és a jövőre), a Szász Károly által tolmácsolt eötvösi elgondolás egybecseng az MTA Vezetői Kollégiumának legfrissebb állásfoglalásaival a MTAK-ról. Ezek szerint „A VK kinyilvánította, hogy a Könyvtár (MTAK) kiemelt nemzeti intézmény. Profilja, gyűjtőköre kialakult, változtatása nem indokolt. Olvasóköre...[az egyetemi szféráról van szó, R.GY.] önmagában is jelzi az Akadémián túlmutató nemzeti jelentőségét. Az Akadémiai Könyvtár funkciója alapvetően eltér az intézeti könyvtárakétól. (Kiemelés R.Gy.) Nem képeznek egységes hálózatot. Szükséges azonban, hogy jól együttműködő rendszerre formálódjanak. (Kiemelés: R.Gy.)

Kívánatos, hogy a Könyvtár kezdeményezőbb legyen az intézeti könyvtárak felé⁶. Továbbá „A MTAK az MTA Alapszabálya 75. paragrafusában értelmében kiemelt jelentőségű közgyűjtemény, amelynek gyűjtőkörét a kialakult hagyományai határozzák meg.”⁷

Megjegyzendő, hogy a *Magyary Zoltán* „A magyar tudomány alapvetése” (1927) c. alapvető tudomány-igazgatási és elméleti kötete Szekfű Gyula és Hóman Bálint írásaival a közgyűjteményekről tovább viszik az eötvösi—Szász Károly-féle elgondolásokat. Ma is érvényesek.

A MTAK jövőjéről szólva, az új székházba költözése fordulópontot jelent.⁸ Megvalósul a MTAK-ot alapítójának „a haza összes polgárainak használatára” szánt elgondolása. Az új könyvtárszékházba történt átköltözéskor (1988—89-ben) felerősödött az a fejlődés, miszerint a Könyvtár nemzetközi méretekben is jelentős gyűjteményeinek és tevékenységének lehetőségei szinkronba kerültek a Könyvtár használatával. Ez egyben szükségessé tett egyes a MTAK funkciórendszeréhez történő fokozatos igazgatási-szervezeti igazodást. Így például a tájékoztatási munka koncentrációját, a hálózati központ adminisztratív jellegű feladatainak megszüntetését.

Az MTA Székházban rendelkezésre álló mintegy 70 olvasói férőhely mintegy háromszorosára növekedett (a szakolvasókat is figyelembe véve) és kibontakozóban az integrált számítógépes ALEPH-rendszerű program. A tudományos tevékenység és szolgáltatások változatossága (ideértve a philadelphiai *Science Citation Index* és a CD/ROM szolgáltatásokat) egy lényegében zártkörű használatú intézményből a magyar alkotó értelmiség egyik legfontosabb intellektuális műhelyévé tette vagy emelte az MTA Könyvtárát. Ez a lényeg, amihez persze sok pozitív és negatív részlet is tartozik. A pozitívumokat és a jó irányú tendenciákat ki lehet következtetni a statisztikai adatokból. A negatívumokat is.⁹

De ez utóbbiakról mégis egy kissé részletesebben. Ezek már közvetlenül érintik a jövőt. Mindenekelőtt a pénzügyi stabilitás. Amennyiben a jelenlegi költségvetési visszaesés (infláció, devalváció, külföldi dokumentum áremelkedések stb.) folytatódik, a magyar és az akadémiai információellátás — „információs országút” ide-oda — a fejlődő országok helyzetét vetíti előre. Nem egyik napról a másikra és nem

is minden területet arányosan érintve, de lényegében a magyar tudományt és kutatást kiszolgáltatottá teszi az információ tekintetében: minden bizonnyal lesz gép, világkapcsolat, csak az olvasnivaló csökken le vészesen. Az Internet és társai hatalmas mértékben, sok tekintetben hiánypótlóan segíthetnek, de nem vagy csak korlátozottan helyettesíthetők a primér irodalmat. Ez még akkor is így van, ha a világ könyvtárai átjárhatóság szempontjából globális könyvtárrá válnak. Ám a személyes kontaktust, a dialógust, a metakommunikációt semmi sem pótolja.¹⁰

Természetesen nem siránkozni, hanem tenni kell, amint *Pasteur* mondta meg-szállottan és folyamatosan öreg korában: „Dolgozni kell”. A pénzügyeket azonban legalább annyira szükséges stabilizálni, hogy azok reálértékben ne csökkenjenek 1995-höz képest. E tekintetben nincs lényeges különbség a közgyűjtemények között.

Ami azonban különböző lehet, az a stabilitás felhasználási módja és technikája. És nem feledve a borges-i mottót a könyvekről, legalább részben, kísérletképpen el lehetne kezdeni a MTAK kiadványokat az Internet útján is közreadni. Nemzetközileg érdeklődésre számot tartható kiadványokról van persze szó (pl. orientalisztika). Van elképzelés arról, hogy francia–magyar kezdetű együttműködéssel induljon Budapestről egy elektronikus folyóirat: *Écrit: hier et demain* és ebbe bekapcsolódna az ELTE könyvtár tanszéke, az OSzK magyar részről a Maine Egyetem (Le Mans) és a párizsi bibliológiai társaság (SBS) francia részről. Ide is tartozik a MTAK intenzív(ebb) részvétele a könyvtáros-informatikus képzésben. Fel kellene gyorsítani — legalábbis megkísérelni — a már folyamatban lévő külső pénzügyi támogatással (pl. Nemzeti Kulturális Alap) a retrospektív katalóguskonverziót (cédulakatalógusok számítógépre történő átvitele) és a felszabaduló katalógus-helyiségekből például további olvasói-kutatói férőhelyeket csinálni. A MTAK-nak már 12 ezer beiratkozott olvasója van, nagyrészt az egyetemi szférából.

Nemzetközi együttműködéssel, az Internet közbejöttével olyan közös kiadványokat vagy szolgáltatásokat lehet kezdeményezni (l. *Écrit*), amelyekhez a technológia nagyjából már Magyarországon is adott, de amelyekhez a MTAK specifikus tartalommal tud hozzájárulni. Ilyen lehetne többek között a DIS-adatbázis (kandidátusi és doktori disszertációk), vagy az ékírási irodalom bibliográfiája (a Pázmány Katolikus Egyetemen közös vállalkozás). Továbbá terv lehet a Nobel-díjas magyarok bibliográfiai adatbázisának előkészítése. Erőteljesen kell rátérni az ún. akadémikus bibliográfia gépesítésére, ami alapja lenne a magyar tudományos bio-bibliográfiai adatbázisnak. Egy másik adatbázis lehetne a készülő Bolyai-bibliográfia,¹¹ hogy csak néhányat említek a lehetőségek közül. A hangsúly itt nem az egyes tételeken van, hanem a fejlesztési tendencián. Mindehhez megfelelő személyzet és főleg szemlélet kell.

Miért esik ennyi szó a számítógépes fejlesztésről? Mozdony-effektusnak nevezhetném, amire gondolok. Ha a MTAK-ot kimagasló értékeket tartalmazó és szállító vonatnak tekintem, a rakományt csak erős vonóerő viheti előre. Ilyen „mozdony” volt a 60-as évek elején a kutatásszervezési tájékoztatás, a szakmai körökben „akadémiai zöld füzeteknek” nevezett, *Erdel Ferenc* főtítkárral kezdeményezésére és *Szalai Sándor* szociológus akadémikus főszerkesztésében készült folyóirat, ilyen volt a 70-es évek végén a Science Citation Index alapú informatika (ideértve a nemzetközi hírnevet szerzett tudománymetriai munka) bevezetése *Márta Ferenc*

főtítkár aktív közreműködésével. E sor folytatásaként említem az Internet jövő lehetőségeit is.

Rendeződni látszik annak a hol lappangó, hol ki is nyilvánított alapvető véleménykülönbségnek a megoldása, ami a jövő szempontjából és nem csak 1996-ra érvényes. Ez pedig nem kevesebb mint hogy *mi a MTAK feladata?* Az akadémiai, főleg természettudományi kutatások és intézetek kiszolgálása, avagy az Akadémia alapfunkciója szerint az egyetemes magyar tudomány információellátása.¹²

E sorok szerzője írásban és szóban többször kifejtette személyes véleményét: a MTAK történelmileg is az alkotó magyar értelmiség műhelye, benne kiténtetetten az MTA köztestületé.

Néhány adat a MTAK-ról: állománya meghaladja a 2 millió bibliográfiai egységet: könyv, folyóirat, egyéb íráshordozó dokumentumok. Kuriózumként: az 1995. évi állománygyarapodás összességében meghaladta az 1994. évit a jelentős ajándékok és alapítványi pénzek segítségével.¹³ Ezen belül azonban több kedvezőtlen jelenség mutatkozik: a vételes *608 folyóirat közül 150-ről kellett lemondani*. A társadalomtudományi szférát ez kevésbé érintette, de például fizikus kutatók nehezményezik több általuk használt folyóirat lemondását. A Kézirattárba került többek között Király István hagyatéka, Gunda Béla levelezése, Szabolcsi Bence levelezésének egy része. Folyamatos egyebek mellett Aczél György, Molter Károly és Sótér István hagyatékának rendezése. Megkezdődött a kéziratos anyagok és régi könyvek feldolgozásának számítógépes nyilvántartása. A Mikrofilmtárban folyik a Sorbonne-disszertációk állományba vétele, összesen 82 ezer mikrofelvétellel gazdagodott a tár. A központi olvasóteremben az egyetemisták többségét az ELTE BTK, a Közép-Európai Egyetem (CEU) és a Katolikus Egyetem hallgatói adják. Az állandó használók közé tartoznak a Láthatatlan Kollégium és a Collegium Budapest kutatói.

Míndez győzelmi jelentés volna? Távolról sem. A kudarcok sem hiányoznak, így például az erős használat folytán romlik az olvasótermi 20 ezres kézikönyvtár állapota, nem sikerült megvalósítanunk a megállapodásban rögzített Geniza-katalógus közös kiadását a jeruzsálemi nemzeti könyvtárral, de leginkább negatív a vételes beszerzések folyamatos csökkenése folyóiratban, könyvben egyaránt és a közel 2 milliós kutatóintézeti állomány veszes stagnálása, visszaesése. De ez egy külön tanulmányt érdemelne. Itt csak jelezni akarom mint össz-akadémiai és országos információellátási problémát.

Veszélybe kerül a MTAK és az intézeti könyvtárak pénzügyi korlátai miatt *Marx György* találó megfogalmazásában a „harmadik egyenrangú partner” hatékony működőképessége.¹⁴

Ez pedig az ország modernizációját veszélyeztető tényező, kemény *közgazdasági kategória*.

Nem kívánok itt és most belemenni azon okok elemzésébe, miért ébredt fel egyes körökből éppen az utóbbi években olyan hevesen az érdeklődés a MTAK természettudományi információs funkcióját és pénzügyei iránt. Ennek okai alapvetően nem könyvtári jellegűek és messze vezetnek. Talán eljön egyszer egy ilyen nyilvános vitának az ideje is. Az Akadémia és a magyar művelődéstörténet bizonyára nem feledkezik meg erről.

A leglényegesebb azonban, legalábbis amit 1996-ra és a további évekre is annak tartok, a MTAK morális-professzionális szövete. A hangsúlyt a morálisra teszem, mert az utóbbit inkább meg lehet tanulni. Nem paradicsomi állapotokra gondolok, hanem toleranciára, merem mondani egyfajta ökumenikus szemléletre. Egyetlen szóval ezt humanizmusnak hívják. Aki ebbe nem tud beleilleszkedni, az bármennyire is „profi” nem a MTAK-ba való. Idézhetnék olyan nagyon ismert közéleti és tudós embereket, akik a MTAK „sziget” jellegére emlékeznek szívesen, amikor sorsuk nehéz volt és a történelem vaspatája alaposan megrugdosta őket. Érdeemes volna e tekintetben a kontinuitást hangoztatni, amihez hozzátartozik, hogy — néhány nem könyvtári szakágazat kivételével — mindenki a MTAK-ban lett vezető. Utalni lehet egyebek mellett a Világosság c. folyóirat 1989-ben megjelent különlkiadására a „filozófus perről” (az 1973-beli „filozófiai határozat” következményeinek elemzéséről). Ebből csak egy gondolatot: „.....tulajdonképpen ez volt a legszebb, akik nem is nyújtottak különösebbet, nagy gesztust nem tettek, nem is voltak abban a helyzetben... úgy kezelték minket, mintha normálisak lennénk és mintha ők is normálisak lennének, egy normális világban. Az egyik ilyen ... folyamatos történet, hogy [kirekesztetten] ugyanazon a helyen ültünk tizenöt éven keresztül az Akadémiai Könyvtárban...”

Talán elég ennyi is annak érzékeltetésére, mit gondolok az intézmény légköréről. Mindenki, aki jogosult a MTAK használatára és betartja játékszabályait, beállítottóságától függetlenül szívesen látott használója volt és marad a Könyvtárnak. Ellátják szüksége szerint információkkal — hogy mit olvas ki belőlük, milyen konzekvenciákra jut, az kizárólag az ő dolga.

35 éves MTAK-tapasztalat mondatja velem ezen összefoglalóhoz és előretételekhez: átvitt értelemben a már említett „normális” maradjon az általános normája a továbbiakban is az MTA Könyvtárának. De ehhez a morális-professzionális credohoz talán megengedhető némely szubjektív megjegyzés is, amikor jelenlegi funkciómát átadandó vagyok 50 évi közszolgálat után. Ennek nagy részét az Akadémián és Könyvtárában töltöttem el. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy enyhe grafomániám és becsvágyam túlnyomórészt egybeesett az Akadémiai Könyvtárral történt azonosulással.

Malraux mondotta, hogy a II. világháborúban „összeházasodott” Franciaországgal. Mégsem volt bigámista. Én sem tekintettem magam annak, amikor az Akadémiai Könyvtártól átmenetileg jó néhány évet „kölcsonadottként” a *genfi ENSZ Könyvtár* igazgatói munkakörében töltöttem. Onnan visszatérve többek rengeteg erőfeszítésével együtt részt vehettem az Akadémiai Könyvtár önálló könyvtárépületének megalkotásában. Idézek *Láng István* akkori főtitkárnak az új könyvtárépület avatásán tartott beszédéből: jelen közlemény szerzője „azon kevesek közé tartozik, akik megélhették, hogy munkájuk gyümölcse beérjen, hogy az álom megvalósuljon.”¹⁵

JEGYZETEK:

1 A Jelenkor, Helmecey Mihály lapja a Könyvtár 1844-ben a nyilvánosság számára történt megnyitása alkalmából: „Valódi örömnep volt ránk nézve...”

Magy. tud. társaság könyvtár nyitásának ünnepe 13. évf. 103—104. old. Ez alkalomból keletkezett

- Vörösmarty „Gondolatok a Könyvtárban” c. költeménye is midőn Toldy Ferenc titoknak és a Könyvtár első vezetője és katalógusának megalkotója bemutatta neki az intézményt.
- 2 Jelenleg 75 állam 1218 intézményével folyik kiadványcseré és ez a leglégycesebb, de nem egyetlen része a nemzetközi kapcsolatoknak. Egyébként néhány jellemző adat a gazdaságilag legfejlettebb országokkal folytatott cseréről: Franciaország 60, Anglia 56, Németország 139, Olaszország 116 Japán 80, USA 106 intézménye. De szerepel a listán valamennyi szomszédos ország, egzotikus területek, mint Oman, Tanzánia, vagy a latin-amerikai országok, mint Kolumbia, Venezuela és hasonlók.
 - 3 Pest. 1871. Athenaeum nyomda.
 - 4 Természettudományi vonatkozásban I. Vekerdi László: A természettudományok és a matematika az Akadémiai Könyvtárban Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből. MTAK Közleményei, 1976. Új sorozat 2(77)sz. Eredetileg a Magyar Tudomány 1976/ 9. tematikus számában jelent meg.
 - 5 Szász Károly: Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár, Athenaeum 1871. 7. és 9. old.
 - 6 XXII. Vezetői Kollégium 1995. november 22-éi ülésének Állásfoglalása. 35. (1995. XI. 22.) VK.
 - 7 A VK 1996. január 9-iki ülésén „A munkáltatói jogok gyakorlása az MTA Könyvtára vonatkozásában”. 1. pont.
 - 8 L. Telekics Alapítványa. Az Akadémiai Könyvtár az alapítástól az önálló könyvtárépületig. 1826—1988. MTAK Közleményei 24(99) Új sorozat. 1989.
 - 9 Ezek folyamatosan nyilvánosak a MTAK éves beszámolóiból és programjaiból. ISSN számmal jelennek meg. A legutóbbi 1995—96. évi füzet az év februárjában jelent meg.
 - 10 L. bővebben kifejtve a közlemény szerzőjének Kulturális örökség és Információs társadalom c. munkájában, amelyhez Fejtő Ferenc írt előszót. (1995 december, Argumentum Kiadó, 82 old.)
 - 11 Ez szinte teljes, mivel a Teleki Tékában, a MTAK-on kívül található legjelentősebb Bolyai-gyűjtemény mikrofilmen, az illetékes román hatóságokkal együttműködésben hozzáférhetővé vált az Akadémiai Könyvtárban. *Ebben az akcióban jeles szerepe volt dr. Nagy Ferencnek (OMIKK főtanácsos)*
 - 12 Ld. az MTA Vezetői Kollégium állásfoglalásait. I.m. 7., 8. jegyzet.
 - 13 Megemlítendő a német kormány 140 000 DM támogatása (1 320 kötet), a francia kormány és személyesen a francia nagykövetség közreműködésével 7 ezer frankos kiadvány támogatás, a Budé Társaság görög—francia, ill. latin—francia nyelvű kiadásainak 650 kötet, 10 folyóirat előfizetése, a Közép-Európai Egyetem 10 ezer dolláros könyvkerete stb. De itt említendő meg a Mellon-Alapítvány több tízezer dolláros technikai segítsége, a Getty Alapítvány 15 ezer dolláros restaurátori támogatása a genizák rendbehozása érdekében.
 - 14 Marx György: „A specialisták által összehordott információ-tömeg/et... át kell gyúrni, az esszenciát kell kivonni belőle úgy, hogy semmi érték veszendőbe ne menjen, mégis alkalmas legyen a humánus szintézisre. A laboratóriumi munkapadnál gőmyedő specialisták és az elképzetlen elképzelésére törő szintézisalkotók mellé a kultúra munkamegosztásában egy harmadik, egyenrangú partner zárkózott fel, az információ-feldolgozók együttese.” Társadalmi Szemle, 1970. 3. sz. 53—61. old.
 - 15 Telekics Alapítványa I.m. 9. old.